

A Pázmány-recepció immáron tengernyi méretűre duzzadt irodalmában is még mindig lehet találni alig érintett területet. És nem is valami mikrofilológiai esetről van szó, hanem egy nyilvánvaló, de mégsem kutatott jelenségről. A *Kalauz* kortárs protestáns olvasói körének, a vitára hajlamos lelkészek írásainak a szerepére a legkorábbi irodalom- és egyháztörténeti reflexiók is rávilágítottak, mind a három felekezet (katolikus, evangélikus és a kálvinista), mind a világi tudományosság részéről, és az egyetemi tanulmányok is régóta közismereti szinten tárgyalják. Az 1610–40-es évek egyház- és tudománypolitikai harcai, Pázmánynak a protestáns írókkal (Magyari István, Milotai Nyilas István, Alvinczi Péter, Pécsváradi Péter etc.) való pengeváltásai izgalmas területei a kora újkor vallási villongásainak. Az egy generációval későbbi időszakban, amikor a fenti szereplők már nincsenek az élők sorában, szövegeik megkezdték önálló útjukat járni, és a kálvinista–katolikus polémia hipotextusaként kerültek elő újra. A felsőmagyarországi hitviták, majd a pozsonyi véstörvényszék működésének idején vált ismét Pázmány *Kalauza* vitaanyagává, s az ezt kiváltó szöveg Sámbar Máttyás *Három idvösséges kérdés* című vitairata volt.¹ Emiatt a Czeglédi István, Kézdivásárhelyi Matkó István, Pósházi János, Komáromi Csipkés György, Tolnai F. István etc. fémjelezte kálvinista „polemikus írók” nemcsak eseti utalásaikban hivatkozták, hanem egyesek egész kötetnyi munkát szenteltek a „*Kalauzos könyv*” megcáfolásának.

Eddig fel nem tárt területként említettük eddig ezt a szövegállományt. A Pázmány-recepció majd 400 éves történetében, ahol már bibliográfiából is több jelent meg, mégsem lertünk erre tanulmányt. Ennek okai a nagyobb társadalomtörténeti, olvasásszociológiai eredőkön kívül egyszerű prózai okokban keresendők. Egyrészt az 1657–81 közti hitviták hangsúlyozott dogmatikai, exegetikai vetülete mára kevéssé kavarja fel az állóvizet. Másrészt a fenti kálvinista lelkészek még hittek a jó érvelés hatásában, s pár hét alatt, vagy akár 8 napon belül is képesek voltak 270 lapnyi

* Ez a tanulmány az OTKA K 101840 számú pályázatának támogatásával jött létre.

¹ SÁMBAR Máttyás, *Három idvösséges kérdés*. Első: *A lutheránosok és cálvinisták igaz hitben vadnake? Második: Csak az egy pápista hité igaz? Harmadik: A' pápisták ellenkezneké a Sz. Írással, avagy inkább a' lutterek és cálvinisták?*, Nagyszombat, Schneckenhaus, 1661 (RMNY 2997). Ehhez ld. GARADNAI Erika, *Hitvita, avagy ki is a csalárd lélek? Gúnynév és szerzői szerepjáték a felső-magyarországi hitvitában*, Iskolakultúra 21(2011/8–9), 34–41.

írást elkészíteni és nyomdában megjelentetni (Kézdivásárhelyi Matkó István, Szatmárnémeti Mihály kiadványai),² vagy dolgoztak még rajta, s nem adták alább 500–1000 lap negyed- vagy nyolcadrét nagyságú kiadványnál, hogy hathatósan minden punctumra megfeleljenek (Czeglédi István, Pósházi, Komáromi Csipkés György kiadványai tartoznak ide).³ Aki pedig Pázmány-szövegek utóéletét kívánja reprezentálni akár csak egyetlen 17. századi kálvinista lelkésznel, annak két óriási szöveganyagot kell patikamérlegre tennie. Jelenleg tehát ennek a hatalmas corpusnak a nem elhanyagolható vizsgálatára hívjuk fel a figyelmet, köszöntve ezzel Hargittay Emil Professzor Urat, s remélve, hogy miként kálvinista elődeink bíztak a szó erejében, a mi szavunk is elér a Pázmány-kutatások fautorához, s ösztönzőleg hathat egy újabb terület kimunkálásához. De hogy az argumentálás erejét el ne vegyük, valamivel rövidebben szándékozunk érvelni, mint elődeink tették, hogy annak effectumi a jószándékú Olvasóban lelki gyümölcsöket teremhessenek.

A hitviták korának húszéves periódusából szemléltetésül egyetlen jellemző jelenséget ragadunk ki: az a kérdés irányítja a kutatásunkat, hogy milyen hatalmi pozícióból tárgyaltak a hitviták korának képzett kálvinista tudósai, miközben Pázmányt recipiálták. Csak olyan műveket választottunk ki, amelyek nem egy-két citátum erejéig utaltak a *Kalauzra*, hanem kiadványukat is, mint annak a cáfolatát értelmezték, és egyben az apológia alakzatai révén egyfajta „kálvinista Kalauz”-t állítottak össze. Itt kizárólag Komáromi Csipkés György, Pósházi János és Tolnai F. István munkáira koncentrálnunk, melyek az 1669–79 közti periódusban jelentek meg.⁴ Az ilyen kompendiumok tehát önreflexióként önmaguk hadállása-it is felmutatták, és a felekezeti villongások idején képviselt közösségi identitásokat alkották újra. Ez az image tartozhatott a harcos, a kegyes vagy az igaz egyház képviseletében megszólaló, hitvédő, mártír vagy éppen paraklétszi szerepkört megjelenítő megszólalóhoz egyaránt.⁵ Előbb a három művet egyenként vesszük górcső alá, majd a közös vonásaikat és a kérdésfeltevésünket érintő lehetséges válaszokat foglaljuk össze.

Pósházi János, sárospataki teológiai tanár, a logikai és a filozófiai stúdiu-mok képzett professzora 1669-ben bocsátotta közre két kötetben (egybekötve is 1460 lapos) összegzését a következő barokkos címmel: *Igasság Istájpja, Avagy olly*

² Például a 3 hét alatt elkészült Kézdivásárhelyi-feleletet Sámbar könyvére ld. KÉZDIVÁSÁRHELYI MATKÓ István, *Fövenyen építetelt haz romlása, avagy Három kérdések körül gögösön futkározó Sambar Matyas jesuita ina szakadása*, [Szeben], [Szenci Kertész], 1666 (RMNY 3323); ill. a 8 nap alatt elkészült következő kiadványt, s ennek ajánlását: SZATMÁRNÉMETHI Mihály, *Igasság próba kövének nyert peri*, [Patak], [tvp. principis], 1669, 12°, 270 l. (RMNY 3592).

³ A hitviták korának irodalmához újabban: „*Tenger az igaz hitrül való egyenlenségek vitatásának eláradott özöne...*”: *Tanulmányok XVI–XIX. századi hitvitáinkról*, szerk. HELTAI János, TASI Réka, Miskolc, ME BTK, 2005.

⁴ PÓSHÁZI János, *Igasság Istájpja, Avagy olly Catechismusi Tanítás. Mellyben a' Keresztyén Reformata Vallás bőven megmagyaráztatik, és az ellen tusakodó fortélyos Patvarkodások ellen (jelesben a' mellyeket a' nagy Kalauzos könyv helyel-hellyel elő-állatot) óltalmaztatik*, Sáros-patak, Rosnyai, 1669, 4°, 12, 735, 1, 711, 1 (RMNY 3591); KOMÁROMI CSIPKÉS György, *Papistasag Ujsaga, az az, Olly munka, mellyben a' Pápastaságnak, mind tudományának mellyet vall; mind egyhazi*

*Catechismusi Tanítás. Mellyben a' Keresztyén Reformata Vallás bőven magyaráztatik, és az ellen tusakodó fortélyos Patvarkodások ellen (jelesben a' mellyeket a' nagy Kalauzos könyv helyel-helyel elő-állatot) óltalmaztatik.*⁶ A Kegyes Olvasóhoz szóló bevezetőben jelzi, hogy könyve egyrészt a magyar nyelvű kateoktatás, másrészt a „Nagy Kalauzos könyvre lött deák prelectioim” alapján született meg.⁷ Pázmány nagy munkájának a harmadik kiadásában a második appendix arra a kérdésre kereste a választ, miért nem felelnek a Kalauzra? Köztudott, hogy az esztergomi érsek korában, de a szakirodalomban is vitatott ez a probléma: Bethlen Gábor politikai céljainak megfelelően Erdélyben a haláláig lecsendesült a vita, azután pedig a tasnádi zsinat (1629. 02. 18.) határozata sürgette a polémiát.⁸ Annyi biztos, hogy bár Pósházi időpontot nem írt, de a Sámbarral való vitái kapcsán feltétlenül építhetett a *Kalauzra*, s Patakon külön könyvet készített elő a latin előadásából, amint erre az *Igazság istájpja* előszavában utalt. A tervbe vett *Kalauz*-cáfolat latin előadásról lévén szó, minden bizonnyal a felsőbb éves teológushallgatók számára tartott polémiakurzus része lehetett. A heti rendszerességgel, valamelyik hétköznap délelőtt prelegált anyag ezek szerint igazodott a „nagy Kalauzos könyv”-höz vagy annak bármely fejezetéhez. Pósházi János 1657 júliusa óta tanított Patakon, az *Igazság istájpja* előszavát 1669 szeptemberében keltezte, a közte eltelt 13 tanév alatt bármikor elkezdett Pázmány-cáfolat oktatása káté-formában nagy terjedelemre nőhetett, mivel egyéb vitairatai (Illyefalvi István, Kis Imre, Sámbar Mátyás ellen) mind arra mutatnak, hogy termékeny író volt. Az idézett előszóban azonban egyértelművé tette, hogy ez a kötetterve meghíúsulni látszik. Bevezetőjének első mondatai utaltak saját helyzetére és a hitvitákban betöltött szerepére: „Szent Pállal a 2Cor. 7. v. 4. aligha nem mondhatnám: Miolta mentünk Macedoniába (Patakra) nyúgalma nem vólt a mi testünknek, hanem többire nyomoruság, kívül harc, belül félelem”.⁹ Az alkalmazott logikai parenthesis sejteti, hogy a látszólag polemikus író nagy lelki küzdelmet vívott polémiái közben.

A Pósházi-könyv a bevezetőben jelzett két nagy tartalmi egységre osztható: az első kötet foglalkozik szentírás-történeti és hitvallási fogalmak magyarázatával 736 lapon, a második kötet pedig egyrészt hitágazatokkal (Isten, teremtés, bűn, kegyelem, válság, Anyaszentegyház, mise, szerzet, böjt, világvége) 42 fejezetben

---

*rendeinek mellyekhez halgat; mind ceremoniáinak, szokásinak, s' rend tartásinak, mellyeket gyakorol, igaz régiségtől üres, minapi ujsága, az magok írásiból, tanubizonságiból és Authoriból, meg-mutogatitak világossan, Colosvarat, Veresegyházi, [1671], 8°, 508 l. (RMK I, 1115); TOLNAI F. István, *Igaz keresztyéni és Apostoli Tudomány s' vallás Utára vezető és az el-tévelyedésről jó Utban hozó KALAUZ*, Kolosvaratt, Veresegyházi, 1679, 8°, 1049 l. (RMK I, 1236).*

⁵ CSORBA Dávid, *Református prédikátorszerepek a 17. században = A zászlósbárány nyomában: a magyar kálvinizmus 17. századi világa*, Debrecen-Bp., DE Történelmi Intézet, Kálvin Kiadó, 2011 (Speculum Historiae Debreceniense - A DE Történelmi Intézet kiadványai, 6), 11-17.

⁶ PÓSHÁZI, *Igazság Istájpja...*, i. m.

⁷ Uo., X4r.

⁸ RÁSZLAI TIBOR, *A Kalauz ellen tusakodó fortélyos patvarkodások éthosza: Pázmány Kalauzának protestáns recepciója* = http://raszlaitibor.host56.com/PDF/A_KALAUZ.pdf.

⁹ PÓSHÁZI, *Igazság Istájpja...*, i. m., **3v.

643 lapon,¹⁰ majd a Dekalógus exegézisével 10 és az Úri imáéval 9 fejezetben a maradék lapokon.¹¹ Már itt látszik, hogy az előbbi foglalkozik Pázmány munkájának megrostálásával, míg az utóbbi káté formájú kifejtésben alapvető katechetikai, vallásismereti fogalmakat magyaráz. A 17. században gyakori hitágazatos magyarázatok és hitágazatos prédikációk kiadásával gyakran éltek (Komáromi Csipkés György, Szatmárnémeti Mihály kiadványaira gondolunk), ebben a grandiózus kötetben erre is jut 643 lap, egy kvázi önálló kötetnyi írás. A Tízparancsolat és az Úri ima magyarázata szintén inkább önálló kiadványként volt megszokott (Komáromi Csipkés György, Komáromi Szvertán István esetén), itt 68 lapba préselve ez is a kötet része lett. Ehhez képest az első, polemikus rész csak hangnemében tér el a második rész szövegeinek stílusától: az *Igazság Istájpja* ugyanis egészében a kátéformára épült fel (ennek köszönhető a címben található első szószerkezet), s a második rész is tartalmaz egy-egy szurkálást Pázmány felé.¹² A *Kalauz* harmadik kiadását látszik használni, de logikatanárhoz illően sokat csavar a szövegen (szintaktikai szerkezeten, kontextuson, tagadószon, etc.), és nemcsak a lábjegyzetei, margináliái tartalmaznak számtévesztéseket,¹³ hanem úgy forgatja ki hivatkozott forrásait (parenthesiszel, zeugmával etc.), mint ahogyan tette – vádjai szerint – Pázmány a sajátjaival.

A kiadvány formai egysége és a tartalmi áthallások azt sejtetik, mintha a kálvinista fél dogmatikai repertoárja csupán a Pázmány *Kalauz* fényében válna láthatóvá. Ezt erősíti az, hogy jóllehet az első rész direkt módon, sűrű Pázmány-citátumokkal és az ellene felhozott egyházatyák, protestáns teológusok téziseivel érvel, élénk hangon vitatkozik, különösen a *Kalauz* protestáns-ellenes részeinek (3–7., részben a 9., 15. és az Appendixnek) az érveivel tusakodik, a második kötet hitágazatos része pedig megfeleltethető Pázmány *Kalauz*ának biblikus, hitvallási részeivel (1–2, 8–14). Az első rész témái (bibliafordítás, exegézis irányai, majd a Reformata vallás, Calvin, a Credo és a második Helvét Hitvallás apológiája) itt kifejezetten a kálvinista dogmatikai és retorikai kultúra fogalmaival és argumentumaival vannak megerősítve, s ilyen módon a Pázmány-féle *Kalauz* kálvinista elemeinek konglomerátuma, egy kimondottan „kálvinista Kalauz”.

Komáromi Csipkés György *Papistasag Ujsaga* című művét körülményes kiadástörténet jellemzi. Az előljáró beszéd szerint 1665 telén, 1666 nyarán és 1667 elején írt munka keltezése 1667 Szent Jakab hava,¹⁴ az ajánló levél már 1670 „Karacson

¹⁰ *Uo.*, II, 1–643.

¹¹ *Uo.*, II, 644–712.

¹² Idézi pl. Pázmány *Imádságos könyvét* és a Canisius-féle kátéfordítást is (*Uo.*, I, 610, 612), feltehetőleg az 1668-as verzióból (RMNY 3485).

¹³ A bálványozás kapcsán idézi (PÓSAHÁZI, *Igazság Istájpja...*, i. m., 660) a *Kalauz* 999–1000. lapjait, kurzíválva és átírva, de az eredeti és nem átalakított szöveg valójában később található (PÁZMÁNY Péter, *Hodoegus. Igazsagra-vezérlő kalauz...*, Pozsony, [typ. Societatis Jesu], 1637 (RMNY 1697), 1006). A szövegek leginkább a harmadik kiadással egyeznek, de nagyon ritkán idézte meg szó szerint a hipotextusát, így itt a nagy számok törvényére alapoztunk.

¹⁴ KOMÁROMI CSIPKÉS, *Papistasag Ujsaga...*, i. m., *4v.

szomorú estin” készült,¹⁵ a kiadvány pedig csak 1671-ben látott napvilágot Kolozsváron, melyet a helyi lelkészek (Kovácsnai Péter erdélyi püspök, Tolnai F. István, Porcsalmi András) és Nadányi János versei köszöntöttek. A három részre osztott könyv első fele foglalkozik a „Pápista tudománnyal” (Vulgata, képtisztelet, szentek, purgatórium, indulgentiák, megigazulás, szentségek problémái közé csoportosítva azokat), a második része az egyházi renddel (papok és lelkipásztorok tisztének, feladatainak különbségeivel), s a harmadik pedig a ceremóniákkal (liturgia, agenda kérdéseivel). Míg az első rész a hitágazatok kérdésében gyakran nyit vitát a „Pápisták” írásaival, addig az utóbbiak inkább látszanak az amúgy is látványosabb felekezeti különbségeket felmutató rítus identitásképző erejű megszólaltatásának. A puritánabb kálvinista istentiszteleti gyakorlat ekkor még mindig több ponton érintkezik a katolikusok világával (énekkultúra, imádságirodalom kegyességi áthallásai hasonlóak), nem is beszélve a lutheránus liturgiáról. A szemléleti megkülönböztetés tehát jogos, hiszen a támadó, harcos egyházi önképet felmutató jezsuitákkal szemben a könyvnek ezek a részei a kálvinista identitás erősítését szolgálták. Ebben az utóbbi két részben is vannak tehát Pázmánnyal vitázó kiszólások, de különösen igaz ez az első részre, melynek a hangnemét a polemizáló él jellemzi.

A tudós debreceni lelkipásztor körültekintő filológus munkát végzett, és kutatásai alapján az előljáró beszédben rögzítette forrásait. A nemzetközi kálvinizmus hatalmas számban felvonultatott írásai közül külön nevesítette ebben a részben a forrásai közt Perkins, Voetius, Philippe de Mornay, Heidegger egy-egy jellemző művét, és ugyanakkor megjegyezte a szerző, hogy meg szeretne volna szerezni Pierre du Moulin *Chronologia Sacra*ját, de sikertelenül.¹⁶ A magyar művek közül kiemeljük Szegedi Kis István *Speculum pontificum romanorum*át, a névtelenül megjelent, Szegedi Dániel-féle *Itinerarium catholicum*ot, és Tejfalvi Csiba Márton *Romanocathegorus*át,¹⁷ illetve Georg Horn, leideni tanárnak a magyar kálvinista közegben alpműként használt *Genealogia Sacra*ja egy azóta elveszett vagy lappangó magyar fordítását.¹⁸ A katolikus források közül többek között használta Vásárhelyi Gergely Canisius-fordítását, és idézte még az esztergomi rituálét Pázmánytól.¹⁹ Viszont kiugróan magas egyetlen könyv hipotextusként való jelenléte a műben, mégpedig a *Kalauz*é. Már a belső címlapon a legelső citált mű Pázmány Péter Cardinál és Érsek *Kalauz*ának harmadik kiadása, s ennek a 3. könyv 5. részéből az a szakasz, amely az „acatholices”, a „Római hittől szakadtak ellen” szólalt meg. Komáromi Csipkésre jellemző, hogy mindig precízen jelölte a forráshelyet, és adekvát módon idézett, szó szerint, s alig található elcsúszás a számozásban.²⁰

¹⁵ *Uo.*, *3r.

¹⁶ *Uo.*, *2r, *3r.

¹⁷ *Uo.*, *3r (RMK III, 747; RMNY 1104, 1671).

¹⁸ A megadott P. I. monogram feltehetően Püspöki János, váradi lelkészt fedí, ld. RMNY 2813.

¹⁹ KOMÁROMI CSIPKÉS, *Papistasag Ujsaga...*, i. m., 464 (RMNY 1080), 398 (RMNY 1346).

²⁰ A pontosságra ld.: KOMÁROMI CSIPKÉS, *Papistasag Ujsaga...*, i. m., *2v, **1v; az elcsúszásra lásd: *Uo.*, 8r (a 45. helyett a 44. lapon található az idézett szöveg).

Egyértelmű, hogy a Pázmány idejében is tárgyalt kérdés – melyik az új felekezet, a protestáns vagy a katolikus? hol volt a ti vallástok Zwingli és Luther előtt? – Sámbar-féle renovatioját követően ahhoz az ősforráshoz ment vissza Komáromi Csipkés, amelyik a protestáns és katolikus teológiai vitairodalmat jól ismeri és egymásnak ütközteti, azaz a *Kalauzhoz*. A Pázmány-féle retorikai fogásokat ezzel hitelteleníti: visszahelyezi az eredeti kontextusukba a szövegeket, és akként értelmezi. Ezáltal a Pázmánynál hosszan idézett és látszólag önmaguknak is ellentmondó protestáns szakirodalmat a katolikus rágalomtól megtisztítani vélte, az igaz szó kimondásával annak tekintélyét visszaszerezte. Ez a szellem erejével győzni akaró hit, úgy tűnik, mintha nem vette volna figyelembe a szívre, az affektusokra ható beszéd mód hatását, és a propaganda és a politika nagyobb szerepét a szimplán igaznak vélt szó kimondásánál.

Komáromi Csipkés itt bemutatott művének, a *Papistasag Ujsaga* című vitairatnak és dogmatikai segédkönyvnek a megjelenési évében, 1671-ben látott napvilágot Kassán Bársony György váradi püspök újabb vitát kiváltó munkája, a *Veritas toti mundo declarata*.²¹ Erre még nem utalt Komáromi Csipkésnek ez a műve, és a szöveg maga sem mutatja, hogy ismerte volna ezt a nagy visszhangot kiváltott, rövidesen három kiadást megért katolikus vitairatot. Az viszont köztudott, hogy a névtelen kiadású Bársony-mű kapcsán a rejtjelesen vagy név nélkül megjelent vitairatok közül a kálvinista oldal hitvitázói az itt már emlegetett írók köréből kerültek ki: a *Molimen Sisyphium* (Komáromi Csipkés), *Falsitas veritatis toti mundo declaratae* (Szatmárnémeti), *Falsitas toti mundo detecta* (Pósházi) néven kiadott művekről van szó.²² Ezek a kiadványok már elszakadnak az elvi viták fórumától, a dogmatikai tisztázás igényétől, és nem Pázmány szövegéhez kapcsolódnak, hanem a hatalmi szó jogán megszólaló Bársony-szöveg ellen léptek a szorítóba, az immáron élet-halál harcra. Ezen szövegek stílusa és scopusa is megváltozott: az eddigi intellektuális megmérettetés ('polémia', mely eredetileg ütközetet jelent) helyébe lépett a kálvinista oldalról egy másfajta arculat, image, az apologetikus beszéd mód, mely telítődött a mártír-szerepkör adta kommunikációs sémákkal és beszéd móddal.

Az utolsó példánk már mindezek tudatában született meg, s ezáltal mintegy magába foglalta a korábbi Pázmány-viták nyelvi és tematikai jellemzőit és egyben argumentumokat hozhatott a Bársony-féle ítéletekre. Tolnai F. István 1679-ben Kolozsváron jelentette meg tekintélyes méretű művét, mely címében is képviselte azt, ami a korábbi kálvinista szerzőknél még nem volt csak metaforikus értelmezés: *Igaz keresztyéni és Apostoli Tudomány s' vallás Utára vezető és az el-tévelyedésről jó Utban hozó KALAUZ*.²³ Megszületett tehát az explicit kálvinista kalauz, és ez immáron ismét csak eseti citátumként használta a Pázmány-féle *Hodoegust*.

²¹ [BÁRSONY György], *Veritas toti mundo declarata*, Kassa, [s. n.], 1671 (RMK II, 1269).

²² RMK II, 1294, 2052, 1295.

²³ TOLNAI F., *Kalauz...*, i. m.

A hosszú körmondatokkal tagolt címlapon kitűnik, hogy legalább három része van ennek a könyvnek: egyrészt vitairat egy névtelen Páterrel, másodrészt dogmatikai irat az „igaz reformata vallás” szerinti álláspontról, harmadrészt pedig egy történeti kompendium a református mártírológiáról, s mind az úrvacsora témájáról. A szöveg ismeretében azonban kijelenthetjük, hogy a szerző ezeket a témákat látta legfajsúlyosabbnak összeállításában, a kötet ugyanis kissé eltér ettől a rendtől. Ilyen módon önmeghatározása alapján Pázmány művéhez mérte az írását: a kiadvány negyedik részének 53 fejezete annak témáit követi, hasonló a szerkezete, de immáron nem polemizál a jelenkori katolikus szereplőkkel és írásaikkal, csupán történeti kompendiumot állítva össze, rögzíti a hitágazati kérdések értelmezés-történetét. Ezek alapján pedig visszatér szerkezetileg ez az utolsó rész a Czeglédi István-féle *Sion Vára* nevű kompendium rendszeréhez, mely épp ebben az időben látott napvilágot Kolozsváron, nagy késéssel posztumusz módra.²⁴

Látható, hogy 1669 óta eltelt időben egyszeriben megváltozott az a szerep, amit vállalhatóként felmutatott a kálvinista lelkipásztor. Ha csak az itt idézett példánk közül válogatunk, és kizárólag a mártírszerepre összpontosítunk, akkor is elég nyilvánvaló a jelenség. Míg Komáromi Csipkésnek a Bársony György vitairata előtt keletkezett munkája a mártíriumot, mint történeti exemplumot jelenítette meg,²⁵ addig Pósházi János már gyakran ki-kiutalt a kálvinista mártírookra, mely debreceni tanárkollégájához képest a saját harcos lelkületének a lenyomatát mutatja. Az események szemtanújaként, a pataki hitviták aktív részeseként ekként horgadt fel egy ízben: „Hát a’ *Reformátusoknak* egygyütt-is másutt-is mennyi véreket ontoták ki a’ Pápiszták? alkalmas tenger telnék belőle ha mind együtt volna”.²⁶ Sőt egyenesen azt is szóvá tette, „Valóban káros és szánakodásra méltó dolog, hogy más egyéb nemzeteknek példájok szerint, erről tellyes historia nem irattatott, hogy lött volna örökké való emlékezetül a’ maradékoknak”.²⁷ Tolnai F. István pedig már egy önálló részt szentelt felekezete mártírjainak, amint ezt a címlapon ekként jelölte: „Végre az igaz Reformata Vallásnak a’ sok üldöztetések és szörnyű vérontások között-is az Apostolok idejétől fogván ez ideig állhatatos fennállása, s’ onnét reánk alászállása megvilágosíttatik”. Látványos a kontextus szerepe: a gályarabság után

²⁴ CZEGLÉDI ISTVÁN, *Már minden épületivel s-fegyveres Házaival edgyütt, el-készült, Sion vára*, kiad. id. KÖLESÉRI SÁMUEL, Kolozsvár, Rosnyai, 1675 (RMK I, 1187).

²⁵ Pl. Cyprianus mártírorságakor elmondott szavaival vajon az Egyházra gondolt-e vagy saját szenvedésére? Ehhez: KOMÁROMI CSIPKÉS, *Papistasag Ujsaga...*, i. m., 93.

²⁶ PÓSHÁZI, *Igazság Istápjja...*, i. m., 184–185.

²⁷ *Uo.*, 174. A nagy európai reformációtörténetek mellett ekkor már elérhető Comenius cseh testvérekről szóló kompendiuma ([Johannes Amos COMENIUS], *Historia persecutorum Ecclesiae Bohemicae: jam inde a primordiis conversiis suae (...) anno 894, ad annum usque 1632. (...) exhibentur*, Amstelodami, [s. n.], 1648) és Andrzej Węgierski lengyel összefoglalása (*Opera Adriani Regenwolscii E. P. Systema historico-chronologicum, Ecclesiarum Slavonicarum per provincias varias, praecipuae Poloniae, Bohemiae, Lituaniae, Russiae, Prussiae, Moraviae, (et)c distinctam: Libris IV adornatum; continens historiam ecclesiasticam à Christo (et) Apostolorum tempore, ad A. Dom. MDCL*, Trajecti ad Rhenum, Waesberg, 1652).

vagyunk, a megvádolt protestáns egyházi és világi értelmiség már részben hazatérhetett, de az 1681-es soproni országgyűlés összehívásáig, ahol majd korlátozott módon, de visszakapják a protestánsok a vallási szabadságjogaikat, még két év van. Tolnai F. István még Komáromi Csipkésnél is védettebb helyen, Erdélyben állíthatta össze kolozsvári tanársága idején ezt a munkáját, s értekezhetett a régi hitvitázó stílusban dogmatikai kérdésekről, de még a felekezeti sérelmeket is megjeleníthette történeti diskurzusban.

A kötet első 14 fejezete egy meg nem nevezett – de feltehetően a pártfogó, s azóta már rég halott, Bánffy Dénes – nemes úr udvarában lezajlott szóbeli úrvacsora-vitának az írásbeli folytatása.²⁸ A Kegyes Olvasóhoz szóló részben a szerző kifejti, hogy a szóbeli vitát követően – amiről, idejéről, kontextusáról egyéb forrás nem áll rendelkezésünkre – keletkezett a meg nem nevezett Péter latin írása, s erre született meg ez a magyar nyelvű cáfolat. A második rész az úrvacsora kálvinista álláspontját szemlélteti 5 fejezetben, az előzőekhez képest bő terjedelemben.²⁹ Majd a katolikus hitvitázó szövegének kora újkori kritikai kiadását olvashatjuk 12 fejezetben: az „édes Péterem” *Replicának* nevezett latin nyelvű írásának a szövegközlését és fordítását majd 400 lapon közli Tolnai F. István hiteles bizonyíték-ként, és rögvest jegyzeteli, miben egyezik s miben nem a véleményük.³⁰ Ennek az utolsó, 12. fejezete „az igaz vallás üldöztetéséről” szól, de az úrvacsora-értelmezések történetének értelmében Szent Brúnótól (kb. 1050) a valdensekig.³¹ Ilyen jellegű reformáció- és mártírtörténeti összefoglalás kuriózum a protestáns történeti irodalomban. S végül a negyedik rész foglalkozik a már Pósházinál és Komáromi Csipkésnél is látott hitágazati kérdésekkel, de itt 53 fejezetben. „Régiség” néven a pápai tiszttól a Szentírás összetételén át alapvető dogmatikai hittételekig (hit, bűn, megigazulás, cselekedetek, törvény etc.) számtalan fontos, felekezetiileg elkülönülő tétel előkerül. S ezután szerepelnek „újság” néven önállóan a tipikus katolikus fogalmak, a szentségek, a bűnbocsánat, a jubileus esztendőök búcsúi, az ereklyetisztelet, mariológiai és hagiográfiai kérdések.³²

A kötet szemlélete mögött álló kálvinista nézőpont egyfelől érthető: a két szentség közül (úrvacsora és keresztség) a nagyobb, a Krisztussal az egységét megélt ember felől mutatta fel Tolnai F. István a reformata vallás igazságát, mint amely minden más szentség fölött áll. Másfelől érthetetlen: csak egy hitvita közegébe ágyazva, ennek témája, az úrvacsora köré fonva jeleníthető meg a reformáció igazsága? Különösen a gályarabságot követően. Ez a félmegoldás, pláne a mártírkatalógussal, mely csak a valdensekig jut el, jelzi a 17. század végi kálvinista hitvitázó megszólalásának kényszerét és visszhangtalanságát is. És mindemellett volt ugyanebben az időben már olyan vélekedés is Pázmányról (Tolnai Szabó Mihály és Debreceni

²⁸ TOLNAI F., *Kalauz...*, i. m., 1–139.

²⁹ *Uo.*, 139–206.

³⁰ *Uo.*, 207–603.

³¹ *Uo.*, 524–598.

³² *Uo.*, 604–1049.

Ember Pál szövegeiben), hogy ő „nagy magyaros magyar Pap” volt, s ez a szemlélet az 1670-es évektől egészen a Rákóczi-kor végéig kimutatható.³³ Ezek után szükségszerű levonni néhány konzekvenciát.

Az itt bemutatott kiadványok mind az 1660–70-es évek hitvitáihoz kapcsolódnak, melyeket a kálvinisták a jezsuitákkal vívtak az új erőre kapott ellenreformáció idején. Ezen művek valósággal egymást másolják, szerkezeti felépítésükben (a Biblia részei, hitvallási iratok, a Szentháromságban, etikai adiaphoronok etc.), a narráció és a beszédmód tónusában (katechizáló, polemizáló apológiák), s végül megszólított közönségükben (hangsúlyozottan a magyar katolikus papoknak, jezsuitáknak szólnak). Azaz a Magyar Királyságban egy elfogadott felekezet képviselői szólaltatták meg az 1670-es évekig magabiztos öntudattal tanaikat, immáron nem kizárólag az explicit megszólított „Pápista” ellenérveinek, hanem a magyar katolikus klérus leghatalmasabb képviselője, Pázmány Péter főművének, a *Kalauz*-nak a cáfolataként. Nemcsak annak érvei (a híres „három kérdés”) és szóhasználata, de szerkezeti elemei (főként a *Kalauz* első és a mártírium kapcsán a harmadik könyve) mint panelek képezik ezen szövegek hipotextusát.

Míg azonban az 1670-es évekig a viták apologetikus–dogmatikai rendszerezéseket alkottak újra, Bársony György írását, majd a gályarabságot követően egy eddig semleges kérdéskör, a mártírok, szentek, hitvallók nézőpontja felértékelődött. Ezekben az esetekben a magyar mártírszemlélet specifikuma nem a Fox-féle elbeszélések (pl. a tortúrák naturális részleteinek az) adaptálását jelentette, hanem egy speciális dogmatikai–műfaji keretet. A gyászévtizedben megszólaló hitvitázó jellegű, de még inkább hitvallási iratok olyan szöveggkonglomerátumot képviselnek, amelyekben együtt jelent meg a mártírtörténet a bibliokateológiai, dogmatikai és etikai iratokkal. Ezek a művek úgy beszélnek az európai és a nemzeti hithősökről, hogy a narráció nem válik le az ortodoxia szellemében vallott kálvinista dogmatikai világgépről, s ilyen módon az egyedi eset is, mint a reformáció nagy történetének része jelenik meg, s helyeződik szembe a katolikus világgéppel.

---

³³ CSORBA, *Református prédikátorszerepek...*, i. m., 136–141.

